

Fairness/Unfairness in Market Transformations

UDC: 330.34:174

DOI: <https://doi.org/10.15421/172615>**Stadnyk Borys****Ph.D., <https://orcid.org/0009-0008-7988-2005>, bobstad2017@gmail.com.***National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract.

Relevance. In the context of the Russian-Ukrainian war and the current conditions of global economic transformations, the issue of fairness in market reforms arises as one of the key concerns in both socio-economic and ethical dimensions. The article examines the issue of justice and injustice within the process of market transformations in modern society. Theoretical approaches to understanding the concept of justice in the economic context are analyzed, and the main factors causing social inequality during market reforms are identified. It is argued that the efficiency of a market economy cannot be considered separately from moral, ethical, and social criteria, since the degree of justice determines institutional trust, social stability, and the legitimacy of economic changes.

Purpose. Justice in market transformations lies not only in the formal equality of opportunities but also in creating real conditions for human self-realization, decent remuneration, and access to resources and social benefits.

Results. The article demonstrates that injustice in market transformations is manifested through income disparities, limited access to resources, market monopolization, and corrupt practices. The author emphasizes the need to harmonize economic efficiency with social responsibility, strengthen the role of state regulation, and promote the development of civil society institutions.

Conclusions. Thus, to ensure a balance between economic efficiency and social justice, it is necessary to implement active state regulation, improve the institutional framework of the market, enhance the transparency of economic processes, and foster a culture of corporate responsibility. Only under such conditions can market transformations be not only economically viable but also socially just, contributing to the sustainable development of society.

Keywords: justice, injustice, market transformations, social inequality, economic efficiency, state regulation, social responsibility

Справедливість/несправедливість в ринкових перетвореннях

Стадник Борис*Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)*

Анотація.

Актуальність. У статті досліджується проблема співвідношення справедливості та несправедливості в процесі ринкових перетворень сучасного українського суспільства. Здійснено аналіз теоретичних підходів до розуміння категорії справедливості в економічному контексті, а також виявлено основні чинники, що зумовлюють прояви соціальної нерівності в умовах ринкових реформ. Обґрунтовано, що ефективність ринкової економіки не може розглядатися ізольовано від морально-етичних та соціальних критеріїв, оскільки саме рівень справедливості визначає довіру до інституцій, стабільність суспільства та легітимність економічних змін.

Метою дослідження є теоретичне осмислення феномену справедливості та несправедливості в контексті ринкових перетворень, виявлення їх соціально-економічних, морально-етичних і політичних вимірів, а також визначення можливих шляхів забезпечення справедливості у процесі формування ринкових відносин.

Результати. В статті показано, що несправедливість у ринкових перетвореннях проявляється через диспропорції доходів, обмеженість доступу до ресурсів, монополізацію ринку та корупційні практики. Автор підкреслює необхідність гармонізації економічної ефективності із соціальною відповідальністю, посилення ролі державного регулювання й розвитку інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Для забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю необхідним є активне державне регулювання, удосконалення інституційної бази ринку, підвищення прозорості економічних процесів і формування культури відповідальності бізнесу. Тільки за таких умов ринкові перетворення можуть бути не лише економічно доцільними, а й соціально справедливими, сприяючи сталому розвитку суспільства.

Ключові слова: справедливість, несправедливість, ринкові перетворення, соціальна нерівність, економічна ефективність, державне регулювання, соціальна відповідальність

Вступ.

В контексті російсько-української війни в сучасних умовах глобальних економічних трансформацій проблема справедливості в ринкових перетвореннях постає як одна з ключових у соціально-економічному та етичному вимірах. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання супроводжується глибокими змінами у структурі власності, системі розподілу благ, формуванні нових економічних відносин та соціальних ієрархій. У цьому процесі гостро виявляються питання справедливості: чи є результати реформ рівною мірою вигідними для всіх верств населення, чи забезпечується рівність можливостей, чи не стає ринок джерелом нових форм соціальної несправедливості.

Особливу актуальність тема набуває в контексті сучасних викликів - зростання майнової диференціації, нерівності доходів, нерівного доступу до ресурсів і соціальних благ. Ринкові механізми, що спрямовані на забезпечення ефективності, нерідко призводять до посилення соціальної поляризації, що, у свою чергу, ставить під сумнів принципи соціальної згуртованості та довіри в суспільстві. Таким чином, постає необхідність пошуку балансу між економічною доцільністю та морально-етичними засадами господарювання, між свободою підприємництва і соціальною відповідальністю.

У сучасних умовах глобальних економічних трансформацій проблема справедливості в ринкових перетвореннях постає як одна з ключових у соціально-економічному та етичному вимірах. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання супроводжується глибокими змінами у структурі власності, системі розподілу благ, формуванні нових економічних відносин та соціальних ієрархій. У цьому процесі гостро виявляються питання справедливості: чи є результати реформ рівною мірою вигідними для всіх верств населення, чи забезпечується рівність можливостей, чи не стає ринок джерелом нових форм соціальної несправедливості.

Отже, особливу актуальність тема набуває в контексті сучасних викликів - зростання майнової диференціації, нерівності доходів, нерівного доступу до ресурсів і соціальних благ. Ринкові механізми, що спрямовані на забезпечення ефективності, нерідко призводять до посилення соціальної поляризації, що, у свою чергу, ставить під сумнів принципи соціальної згуртованості та довіри в суспільстві. Таким чином, постає необхідність пошуку балансу між економічною доцільністю та морально-етичними засадами господарювання, між свободою підприємництва і соціальною відповідальністю.

Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості в ринкових перетвореннях дозволяє не лише глибше зрозуміти соціально-

економічну сутність ринку, а й виявити чинники, що впливають на формування справедливого суспільного порядку. Осмислення цієї проблеми має не лише теоретичне, а й практичне значення - воно сприяє виробленню гуманістичних орієнтирів економічної політики, формуванню соціально орієнтованих моделей розвитку та підвищенню легітимності реформ у свідомості громадян. Отже, дослідження питань справедливості в ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння сучасних суспільних процесів і визначення напрямів сталого, соціально відповідального розвитку держави.

Метою дослідження є теоретичне осмислення феномену справедливості та несправедливості в контексті ринкових перетворень, виявлення їх соціально-економічних, морально-етичних і політичних вимірів, а також визначення можливих шляхів забезпечення справедливості у процесі формування ринкових відносин.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено виконання таких завдань: розкрити сутність поняття справедливості та її філософсько-етичні основи; проаналізувати співвідношення справедливості й ефективності в умовах ринкової економіки; визначити прояви соціальної та економічної несправедливості у процесах ринкових трансформацій; дослідити вплив державної політики та інституційних механізмів на забезпечення справедливості в суспільстві; окреслити можливі шляхи гармонізації ринкових принципів із засадами соціальної справедливості.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що формуються в процесі ринкових перетворень і пов'язані з розподілом економічних та соціальних благ.

Предметом дослідження є філософсько-етичні та соціально-економічні аспекти прояву справедливості й несправедливості в умовах ринкових трансформацій.

Гіпотеза полягає в тому, що рівень справедливості у ринкових перетвореннях залежить від поєднання економічних, морально-етичних та інституційних чинників. Ефективне функціонування ринкової системи можливе лише за умови, якщо її розвиток ґрунтується не лише на принципах конкуренції та економічної доцільності, а й на засадах соціальної рівності, етичної відповідальності та справедливого розподілу благ. За відсутності такого балансу ринкові механізми породжують форми соціальної несправедливості, що підривають довіру до інститутів ринку й гальмують сталий розвиток суспільства.

У процесі роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: діалектичний метод для розкриття взаємозв'язку економічних і морально-етичних аспектів ринкових процесів; історичний метод для аналізу еволюції уявлень про справедливість у різних етапах розвитку економічних систем; порівняльно-аналітичний

метод для зіставлення підходів до забезпечення справедливості в різних моделях ринкової економіки; соціологічний та статистичний аналіз для оцінки проявів соціальної нерівності та несправедливості в сучасних умовах; системний підхід для узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків щодо гармонізації ринкових і соціальних принципів розвитку.

В незалежній Україні вивчення методологічних основ цієї проблеми, по суті, тільки розпочинається, що супроводжується активною руйнацією штучно створених міфів щодо «магічної» ролі лібертаризованого ринку, з мінімізованим впливом публічного регулятора.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Авторська концепція сформульована у відповідності з фундаментальними положеннями класичних і сучасних теорій та підходів розроблених відомими філософами. Ідея справедливості досліджувалась протягом всієї історії філософської думки. Зокрема: Платоном, Аристотелем, Гегелем, Кантом, Марксом, представниками сучасної зарубіжної філософії політики та права Гаском Ф., Дарендорфом Р., Нозіком Р., Ролзом Д. тощо. Одна з найбільш відомих спроб сформулювати раціональні принципи справедливості належить американському філософу Дж. Роулзу. Так, у своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Роулз переглядаючи класичні теорії Дж. Лока, Ж. Ж. Руссо та учення Канта розробляє теорію справедливості. В основі його теорії: лише добровільна згода громадян постає джерелом законності політичної влади. Усе це виражається у вигляді договору щодо узгодженості суспільних інтересів між владою і народом. Громадяни як зацікавлені суб'єкти виражають та узгоджують суспільні інтереси. Мотиватором до соціальної справедливості має бути інтерес громадян який передбачатиме зростання долі їх вигод, а це відповідно веде до зменшення загальної вигоди отриманої від співробітництва (Ролз, 2001).

Фундаментальну роль в осмисленні сутності справедливості/ несправедливості в соціальному процесі відіграли праці сучасних дослідників, зокрема: В. Горбатенко аналізує справедливість як цінність та показник розвитку правової і політичної системи. Виділені типи справедливості: розподільна (distributive), зрівняльна (egalitarian) і відплатна (retributive) (Горбатенко, 2025. с. 7-8).

У роботі «Macroeconomic Equity: Addressing Income Inequality And Social Justice Through Economic Policy» через призму політики оподаткування, соціального страхування, участі на ринку праці розглядаються питання економічної нерівності та соціальної справедливості (Macroeconomic Equity, 2023).

У статті «Action against inequalities: a synthesis of social justice & equity, diversity, inclusion frameworks» Хейфона та співавт. аналізуються рамки (frameworks)

справедливості, рівності, включення (equity, diversity, inclusion) – хоч фокус більше на здоров'ї, але методологічні підходи релевантні для економічних трансформацій (Хейфон, 2024).

Аналіз цих досліджень свідчить, що поняття «справедливість» має багатовимірний характер: розподільний (хто скільки отримує), процедурний (чи справедливі правила гри), інституційний (чи є справедливі інститути) - і в контексті ринкових перетворень важливо враховувати не лише економічні результати, але й правові та соціальні засади.

Заслугує на увагу на емпіричне дослідження щодо суспільних реформ та трансформації ринків й становлення соціальної нерівності. Так, у дослідженні Reform and Inequality during the Transition: An Analysis Using Panel Household Survey Data, 1990-2005 (Міланович і Ерсадо) на основі даних 26 посткомуністичних країн показано: реформи, особливо приватизація великого масштабу та реформування інфраструктури, були позитивно асоційовані з підвищенням частки доходів у найвищих десятих децилях та негативно з часткою доходів нижчих децилів (Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006).

В оглядовій статті Income Inequality Before, During, and After the Transition in Central and Eastern Europe зазначається, що перехід від комуністичних режимів до ринкової економіки призвів до значного зростання нерівності доходів у Східній Європі, що зумовлено технологічними змінами, глобалізацією та реформами інституцій (Нерівність доходів до, під час та після переходу в Центральній та Східній Європі) (Bukowski & Novokmet, 2024).

У роботі Олексія Іващенко «Зростання та нерівність: дані з перехідних економік» аналізуються 24 країни перехідного типу (1989-1998) і показано, що лібералізація ринків, приватизація та деіндустріалізація сприяли росту нерівності (Іващенко, 2018).

Емпіричні дослідження підтверджують, що перехід до ринкової економіки часто супроводжується підвищенням нерівності - як доходів, так і багатства. Значна частина цього зростання нерівності пояснюється швидкими реформами без достатнього соціального захисту, приватизацією великих активів, нерівним доступом до ринку праці, капіталу, технологій. Приватизація великих активів часто створювала нові еліти – «переможців» реформ – і залишала великий прошарок населення без належної підтримки, що призвело до розширення «переможців» і «проігнорованих». Розподіл благ (доходів, активів) і доступ до ринку праці стали ключовими чинниками справедливості. Наприклад, у Китаї доходи у міських районах дедалі більше залежать від ринку, ніж від державного планування, що посилює нерівність між містом і селом. Реформи, які зосереджуються

на «швидкому переході» (shock therapy) без супровідної соціальної політики, часто були більш несправедливими, ніж поступові стратегії. Соціальна справедливість як аспект правової та політичної системи: інститути, які забезпечують можливості, процедури, доступ до ресурсів, мають вирішальне значення.

Особливості української ситуації полягає в тому, що період трансформації супроводжувався глибоким економічним спадом, кризами, високим безробіттям – що збільшує ризик соціальної несправедливості. Повномасштабна приватизація та відсутність сильних інститутів могли посилити на основі несправедливості нерівність (за аналогією з іншими пострадянськими країнами).

У контексті війни та деокупації справедливість стає не лише економічною, але й політичною/моральною категорією (наприклад, питання розподілу ресурсів, відновлення, реінтеграції). Україна має особливості: війна, відновлення, інтеграція в ЄС, транснаціоналізація. Це усе те, що створює нові параметри справедливості, які ще недостатньо досліджені. Сприйняття справедливості передбачає є не лише об'єктивний розподіл ресурсів, матеріальних благ але й суб'єктивне відчуття справедливості населення - яке впливає на легітимність з одного боку органів влади, а з іншого ринкових перетворень та соціальну стійкість.

Результати дослідження.

Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості в ринкових перетвореннях дозволяє не лише глибше зрозуміти соціально-економічну сутність ринку, а й виявити чинники які впливають на формування справедливого суспільного порядку. Осмислення цієї проблеми має не лише теоретичне, а й практичне значення - воно сприяє виробленню гуманістичних орієнтирів економічної політики, формуванню соціально орієнтованих моделей розвитку та підвищенню легітимності реформ у свідомості громадян. Отже, дослідження питань справедливості в ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння сучасних суспільних процесів і визначення напрямів сталого, соціально відповідального розвитку держави.

Ринкові перетворення є невід'ємною складовою розвитку сучасного українського суспільства, що прагне економічної ефективності, динамічності та конкурентоспроможності. Проте разом із позитивними змінами – зростанням приватної ініціативи, підвищенням продуктивності праці, розширенням можливостей для самореалізації – ринкові процеси нерідко породжують і нові соціальні виклики. Одним із найгостріших серед них є проблема справедливості.

Справедливість у контексті ринкових перетворень постає не лише як етична чи філософська категорія, а й як практичний критерій ефективності реформ

в Україні. Несправедливий розподіл доходів, нерівний доступ до ресурсів, посилення соціальної стратифікації здатні зруйнувати довіру до державних інститутів і загальмувати економічний розвиток. Водночас забезпечення більшої соціальної рівноваги та рівності можливостей може стати запорукою сталого й гармонійного зростання. Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості у ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння не лише економічних, а й суспільних процесів, що формують обличчя сучасної України. Останнє чітко прослідковується через призму того як проходять трансформаційні процеси в Україні, як об'єдналося суспільство щодо супротиву агресії рф. Останнє є могутнім чинником консолідації взаємодій, взаємопереходів, взаємовпливів, що допомагає зрозуміти сутність складного суб'єкт-об'єктного морально-етичного й нормативно-правового чинника тощо. У його основі ціннісні виміри у співвідношенні справедливості або ж несправедливості.

Прикладом справедливості, яка може забезпечити гармонізацію суспільних потреб, інтересів, загальнолюдських, морально-етичних цінностей має стати публічно-управлінська регуляторна політика держави щодо формування повноцінних ринкових відносин. У їх основі має бути справедливе акціонування виробництва з відповідною законодавчою політикою узгодження як розподілу, так і дотримання умов ефективного та повноцінного функціонування базових галузей народного господарства, зокрема, промислових та сільськогосподарських підприємств, енергетичної галузі тощо. У такому соціальному вимірі «ефективним власником», як свідчать приклади європейських або ж азійських країн, виробництва мають стати акціонери, як повноцінні суб'єкти ринкових відносин.

Інститут вільного ринку є головним інститутом фундаменталізму та базовим, але не єдиним, інститутом соціально орієнтованих справедливо регульованих державою відносин. А тому, важливо визначити основні закони та положення ринку, що сформувалися в процесі розвитку соціального – справедливого суспільства. Звернімо увагу на очевидний факт, який прихильники класичного (так званого «дикого») капіталізму намагаються приховати за допомогою ідеологічного впливу: ринкова економіка не природне і не універсальне явище. Це відносно недавній соціальний конструкт, що сформувався в результаті радикальної трансформації в межах дуже специфічної культури. При цьому ринок подається як автоматичний механізм зворотного зв'язку, який нібито самостійно регулює виробництво відповідно до потреб суспільства за допомогою цін і товарообігу, виступаючи альтернативою централізованому плануванню.

Ринкова економіка стала можливою лише тоді,

коли гроші, земля та праця, тобто сама людина як робоча сила, були перетворені на товари, хоча в традиційному світогляді ці речі не могли сприйматися як об'єкти купівлі-продажу. Це зрушення мало глибокі наслідки, зокрема як соціальні, так і релігійні: поява поняття «робоча сила» відокремила духовну сутність людини від її тіла, породивши образ «економічної людини». У межах ринкової економіки стирається протиставлення між індивідом і суспільством, хоча насправді людина завжди залишається соціально-активним суб'єктом, і є частиною спільнот – родинних, етнічних, релігійних, наукових, спортивних, політичних, трудових, чи навіть кримінальних тощо.

Згідно з ідеологією ринкової економіки, яку розвинув Адам Сміт, трансформація людини, її індивідуалізація та атомізація, призвела до зміни самого розуміння ролі держави. Тепер основною функцією держави стає захист приватної власності. Саме така, на думку Адама Сміта, є «державна наглядка», яка виконує поліцейські функції та має авторитет, здатна впорядкувати головний механізм ринку – вільну конкуренцію, що по суті є формою боротьби всіх проти всіх. У цьому контексті логічно звучить визначення ринкової системи, запропоноване в американському підручнику Макконелла і Брю «Економікс»: ринок – «це система, що ґрунтується на особистій вигоді та конкуренції», але при цьому, вона «несправедлива», оскільки «позбавлена моралі й совісті, що є передумовою соціальної напруги», яка переростає в кризу. Варто зазначити, на одне зауваження цих авторів: у США «ринкова система в загальному існує», але в «конкретних проявах її – часто не спостерігається» (Макконелл & Брю, 2003).

Дикий капіталізм (ринковий фундаменталізм), за висловом авторитетного американського історика А. Шлесінджерма, є «несправедливим», «грабіжницьким», «експлуаторським», «жорстоким» та «безсердечним». У своїх працях Шлесінджер неодноразово висловлював критику щодо надмірного впливу ринку та великих корпорацій на політичні процеси й суспільство. Аналізуючи американську історію та політику, він підкреслював, що Велика депресія, яка привела до великої кризи виявила неспроможність вільного ринку, а також зростання ролі державного втручання, свідчать про те, що ринок без зовнішнього регулювання не може гарантувати ані справедливості, ані стабільності – для цього необхідні соціальний контроль і політичне керівництво, тобто має мати регуляторна політика держави щодо процесів суспільного життя (Шлесінджер, 2003).

Подібної думки щодо несправедливості «вільного ринку» у США дотримуються Карасевич А. О та Шачковська Л. С. Так, вони зазначають, що велика депресія у США в 1930 роки «похитнула віру американської громадськості у класичний лібералізм», і як результат, «багато хто дійшов висновку, що нерегульовані ринки не можуть

забезпечити процвітання і запобігти злидням». І тому, Джон Дьюї, Джон Мейнард Кейнс і президент Франклін Рузвельт «виступали за створення складнішого державного апарату, який би, як і раніше, залишався оплотом особистої свободи, але при цьому захищав би населення від вад капіталізму» (Карасевич & Шачковська, 2016, с. 440).

Радник Центру стратегічних досліджень, ветеран АТО ООС, экс-керівник ВЦА м. Золоте Костянтин Ільченко характеризуючи сучасний стан економіки України зазначає, його можна порівняти «лише зі станом смертельно хворої людини», тобто із подібним періодом характерним для американського суспільства 30-х років минулого століття. В основі його судження є думка, яка відстоює права великих акціонерів. Він зазначає, що «довгострокові компанії не можуть давати швидкі прибутки, бо за таких умов необхідно приділяти серйозну увагу соціальним програмам, навчати робітників, постійно інвестувати в компанії – і все це фактично за рахунок своїх доходів» (Ільченко, 2020). Це призводило до жорсткого скорочення витрат на оплату праці, інвестиції в основний капітал, виробничі запаси та управлінський персонал середньої ланки. Усе це здійснювалося з єдиною метою – максимізувати прибутки акціонерів, які виводилися з компаній, не реінвестуючись у їхній розвиток. У результаті потужні корпорації ставали вразливими до краху, фактично перетворюючись на фінансові мильні бульбашки, тоді як доходи середньокласових працівників знижувалися, а тривалість робочого дня зростала. Як результат, темпи приросту доходу на душу населення в США у 1990 – 2009 роках, якраз в період розвитку акціонерного капіталізму впали з 2,6% до 1,6%, в Британії за цей же період з 2,4% до 1,4% (Ільченко, 2020).

З означеного необхідно зробити висновок, що підприємства мають мати багато дрібних акціонерів, що посилює їх управлінську складову виробничого процесу побудованого на принципах справедливості. У своїй сутності з впровадженням регуляторної політики держави працюють підприємства в Китаї, Європі тощо.

З метою виходу із кризового стану суспільства, цікавий приклад державної регуляторної політики в післявоєнний період в Німеччині закладений ще «батьком німецького дива» Людвігом Екхардом (1897-1977 рр.) (Роєнко, 2012).

Подібні практики щодо утвердження державної регуляторної політики, направленої на мінімізацію кризових процесів в суспільстві й репрезентацію ціннісних вимірів, побудованих на принципах справедливості, отримали поширення в таких країнах як Швеція, Данія, Бельгія, Фінляндія, Норвегія (Каспрук, 2006).

Державне регулювання в цих країнах побудоване на принципах справедливості. У їх основі постають загальнолюдські цінності, які безпосередньо мають

відношення до економічних, політичних, соціальних сфер і напрямів життєдіяльності (Швед, 2007).

При характеристиці філософії політики в системі ринкової економіки щодо місця й ролі державного управління подібної думки дотримується К. Ільченко. Зокрема він зазначає, що : «нам наполегливо нав'язували думку», в якій «державне втручання у функціонування ринку є шкідливим», бо нібито «знижує його ефективність». Із високих державних трибун лунали заклики повністю «усунути регулювання ринків з боку держави». Багато урядів беззастережно прийняли цю ідеологію. Протягом останніх сорока років активно впроваджувалася політика вільного ринку: державні підприємства та фінансові установи масово приватизувалися, «проводилася дерегуляція промисловості й фінансового сектора», «скорочувалися соціальні витрати» та зменшувалися податки на прибуток. Однак ця ілюзія врешті розвіялася. На практиці світ зіткнувся з різними соціальними, політичними, етнонаціональними, фінансовими викликами тощо, що призвело до масовий звільнень працівників та поширення трудових відносин без гарантій. Працівників стали приймати на роботу без членства в профспілках, при цьому тривалість робочого дня лише зростає. Закупівельні ціни навмисно знижуються, що веде малі постачальні та сервісні компанії до банкрутства. Доходи концентруються у вузького кола осіб, а цінова справедлива регуляторна політика держави практично зникла.

Орієнтація на максимізацію прибутків для акціонерів породила небезпечне явище – вони втратили інтерес до довгострокового розвитку компаній, віддаючи перевагу швидким прибуткам. А система обмеженої соціальної відповідальності дозволила їм уникати зобов'язань перед суспільством, державою, партнерами й працівниками (Ільченко, 2025).

Подібної думки дотримується американський економіст Джон Кеннет Гелбрейт (John Kenneth Galbraith), він вважав, що максимізація акціонерної вартості є незворотним процесом, керованим великими грошима й впливовими людьми. Для створення «врівноважувальної сили» він пропонував лише один шлях - посилення державного регулювання та контролю з боку профспілок (Гелбрейт, 1952).

Отже, прагнення до максимізації акціонерної вартості в одних руках обернулося негативними наслідками як для самих корпорацій, так і для економіки загалом. У низці країн дійшли висновку, що вільний ринок на практиці виявився не так вільним, як неконтрольованим. Його фактична мета - швидке отримання прибутку за рахунок скорочення доходів населення, урізання соціальних програм та зменшення обсягу реінвестованих прибутків. У відповідь на це держави почали впроваджувати механізми, які обмежували вплив спекулятивних

акціонерів, що купують і продають акції на відкритому ринку. Водночас були створені умови для формування стабільного акціонерного капіталу, джерелом якого могла бути переважно держава або підконтрольні їй банки (Гелбрейт, 1952).

Яскравим прикладом успішного втручання держави в корпоративне управління можуть слугувати такі компанії, як Renault у Франції, Volkswagen у Німеччині, а також низка підприємств у Південній Кореї де держава володіє значною часткою акцій, виступаючи надійним і довгостроковим партнером. У Японії ж вплив приватних акціонерів свідомо зведений до мінімуму. Ці приклади демонструють прагнення держав, на основі принципів справедливості, посилити свій контроль над економічними процесами з метою узгодження корпоративних інтересів із суспільними потребами, мінімізувати кризу та зосередитися на досягненні спільного добробуту. Тісна взаємодія держави та акціонованого капіталу є вагомим чинником мінімізації криз в суспільстві, де регуляторним механізмом постає, на основі принципів справедливості, відповідна політика держави.

З цією метою, як стверджує К. Ільченко, «в період розвитку акціонерного капіталізму знайшлися такі лідери, які не повели свої країни по хибному шляху вільного – тобто нерегульованого – ринку». Від нього «тікають всі, як тільки можуть», «застосовуючи різні методи». Так, для прикладу, у Швеції «негативний вплив ринку гаситься за рахунок диференційного права голосу для різних класів акцій», це розв'язує питання «залучення стабільного акціонера у вигляді родин засновників». Вони «зберігають контроль над корпорацією». Подібний шлях «забезпечує довготривалість існування компаній», з іншого боку, «повертає економіку обличчям до людей». Інші долучають в управління корпораціями «офіційних представників від працівників», які більше орієнтовані на довгострокову співпрацю, ніж акціонери. І тому, Костянтин Ільченко, робить висновок, що «вільний ринок – це жахлива і потворна мутація всієї ринкової системи». Причому це стосується не тільки таких країн Європи, як, скажімо Швеція, Німеччина чи Швейцарія. Показовими є приклади Китаю і Індії, там хоча і вдалися до часткової лібералізації, проте «відмовилися сповідувати повномасштабну політику вільного ринку».

Виходячи із принципів справедливості представники влади в цих країнах «поступили мудро, вони прийнявши капіталізм, залишили священне право приватної власності, водночас, закріпивши за державою право бути регулятором у питаннях контролю щодо оплати праці робітників, собівартості продукції, з урахуванням витрат» тощо. Як результат, подібної регуляторної політики «держава набула статусу «стабільного акціонера» у великих корпораціях, із-за того, що «основна частина акцій стала належати їй». Регуляторним механізмом

справедливості поставало те, що «запрацювали стандарти, норми, та розцінки» тощо. Повертається справедливість у вигляді «нормованого робочого дня», працівники отримують права тощо. З іншого боку, соціальні програми виконують значну роль щодо підвищення рівня життя людей, зростає дохід на душу населення. Нажаль, для влади України «мінімізована філософія справедливості», що призвело до утвердження олігархату. У своїй сутності вони репрезентують «вимоги правлячого класу». Саме «вільний і абсолютно нерегульований ринок надає їм гарантії безкарності, оскільки для них дозволено усе». Саме подібне «поєднання вільного ринку з суто кримінальним способом управління державою» постає вагомим чинником до утвердження несправедливості в соціальному просторі на всіх рівнях суспільної організації. Останнє й мінімізує економічний й соціальний розвиток України, а з іншого боку, посилює кризу в суспільстві (Ільченко, 2025).

Окрім того поглиблюється несправедливість із-за політики міжнародного валютного фонду. У своїй сутності він нав'язує постсоціалістичним країнам застаріле, ще XVIII століття, уявлення про ринкову економіку. Унаслідок цього керівники цих держав погоджуються впроваджувати модель «вільного ринку», ігноруючи як сучасні досягнення економічної науки, так і реальний історичний розвиток ринкових відносин у XIX–XX століттях. Такий підхід ґрунтується на хибному переконанні, що ринок можна створити лише шляхом скасування державного контролю над цінами і виробництвом, запровадження приватної власності та відкритості зовнішньоекономічної діяльності. Це свідчить про глибоке нерозуміння того, як функціонує сучасний ринковий капіталізм у розвинених державах.

Як зазначають експерти групи «Адженда», зокрема Владислава Магалецька, віце-президент Інвестиційного фонду SigmaBleyzer, член Національної ради реформ України ринок - це не якась містична сила чи механізм, що діє завдяки «невидимій руці», а «суспільна інституція, яка формувалася протягом століть завдяки свідомим зусиллям людей». Його розвиток має ґрунтуватися не лише на економічній доцільності, а й на принципах соціальної справедливості (Головна «Адженда» необхідних змін в Україні, 2023).

З іншого боку, більшість правих партійних лідерів України наівно вважають, що в Україні потрібно будувати класичний ринковий капіталізм ліберального типу. А побудували дикий кримінальний капіталізм. Ця груба помилка, із-за порушення принципів справедливості, дуже дорого коштує Україні, оскільки вона призвела до глибокої кризи в суспільстві. Найперша її ціна - небачена, тотальна бідність. Рівень бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму зріс в 1,7 рази. Був у 2021 році 20,6%, став у 2023-му 35,5%. а ron.org.ua наголошує, що до кінця 2023 року

рівень бідності зріс до 55%. Сутнісне його зростання відбулося під час довготривалої військової агресії (В Україні стрімко зростає рівень бідності, 2024).

Розкриваючи тенденції економічної політики в Україні щодо кризового стану суспільства М. Поплавський зазначає, що про економічні здобутки «говорити важко». Так, «розпочавши реформи у десятиці найрозвиненіших країн світу, Україна на порозі XXI ст. опинилась далеко за сотим місцем». За роки так званих реформ «вона втратила понад 75% свого економічного потенціалу», в той час як «за роки Другої світової війни ці втрати становили 40%». Криза призвела до того, що «життєвий рівень населення знизився більш ніж у 10 разів, 82% людей опинилися за межею бідності, що стало причиною скорочення тривалості життя чоловіків на 16 років, жінок – на 13». З іншого боку, «загострилися проблеми працевлаштування, особливо для молоді» тощо. Отже в цілому, зазначає автор, «стан економіки України вимагає негайного припинення дії механізмів її руйнації». Як результат довготривалої кризи, характеризуючи лише перше десятиліття він вказує, що «за 10 років реформ ВВП скоротився з 157,9 млрд. дол. США (1990 р.) до 30 млрд. дол. (2000 р.), тобто на 74%» (Павловський, 2001).

Філософія подібної політики призвела до того, що Україна втратила 92% ринку товарів народного споживання і наукоємної продукції. З іншого боку, вона переживає кризу платежів. Як результат, скоротилася електронна промисловість більше ніж у 100 разів. Створивши «піраміду кредитів і боргів із запозичень у МВФ та СБ» Україна потрапила в тенета умов міжнародних фінансових організацій і цілковиту залежність від зовнішніх запозичень», а тому, «уряд України втратив можливість розробляти реальні програми економічного розвитку» і «приймати самостійні рішення в галузі економіки». Тому й спостерігаємо, як «нашу кризу повертають на користь собі розвинуті країни», які «дбають про власну вигоду», «борються за розширення власних ринків».

Ще одне підтвердження цьому: «за роки реформ Китай створив 15 нових галузей народного господарства», а «Україна – жодної». До того ж у нас «на межі зникнення близько 8 галузей», серед яких «машинобудування, хімічна, електронна промисловості» та інші (Павловський, 2001).

Посилення кризового стану, із-за порушення принципів справедливості в системі ринкової економіки всіх галузей призвів до того, що станом на 2024 рік рівень бідності в Україні досяг критичних показників, значно погіршившись через повномасштабну війну з Росією. Згідно з оцінками Світового банку, близько 29% населення країни, або приблизно 9 мільйонів осіб, живуть за межею бідності. Основним фактором зростання бідності є втрата роботи, де понад 20% працюючих до війни українців втратили роботу, що значно знизило їхні

доходи. Відбулося зниження доходів. Так, згідно з дані за 2023-2024 роки, рівень бідності в Україні значно зріс. Так, ч у 2022 році частка населення, яке живе за межею бідності (згідно з міжнародним порогом у 2,15 долара на день), зросла з 5,5% у 2021 році до 24,1%, що додало близько 7,1 мільйона осіб до числа бідних. Згідно з національною методологією (фактичний прожитковий мінімум, ФПМ), у 2023 році рівень бідності становив приблизно 29% населення, що відповідає приблизно 9 мільйонам осіб, що на 1,8 мільйона більше, ніж у 2020 році (Світовий банк оновлює поріг бідності, 2024).

Економічна криза та наслідки війни в Україні призвели до масової втрати робочих місць, падіння доходів, зростання інфляції, що значно посилило з одного боку кризові процеси, а з іншого бідність. Втрата доходів від праці була основною причиною зuboжіння населення, оскільки до 2022 року понад 20% зайнятих втратили роботу, подібні тенденції поглибилися і в подальші роки.

Водночас державна допомога, така як пенсії та соціальні виплати, особливо для внутрішньо переміщених осіб, частково зменшили негативний вплив війни. За словами Арупа Банерджі, регіонального директора Світового банку у Східній Європі, «якби міжнародні партнери не підтримали соціальні виплати, ще 3 мільйони людей опинилися б за межею бідності». Соціальна підтримка через державні виплати уповільнює зниження рівня життя (Світовий банк оновлює поріг бідності, 2024).

Висновки.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що ринкові перетворення, незважаючи на свій потенціал щодо підвищення ефективності економіки, часто супроводжуються значними соціальними диспропорціями. Питання справедливості виявляється ключовим критерієм оцінки успішності ринкових реформ, адже без забезпечення соціальної рівноваги й довіри між учасниками економічних відносин жодна модель ринку не може бути стійкою.

Справедливість у ринкових перетвореннях полягає не лише у формальній рівності можливостей, а й у створенні реальних умов для самореалізації людини, гідної оплати праці, доступу до ресурсів і соціальних благ. Натомість прояви несправедливості – надмірна майнова диференціація, нерівність стартових позицій, корупційні практики, монополізація ринку – підривають соціальний капітал та гальмують економічний розвиток.

Отже, для забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю необхідним є активне державне регулювання, удосконалення інституційної бази ринку, підвищення прозорості економічних процесів і формування культури відповідальності бізнесу. Тільки за таких умов ринкові перетворення можуть бути не лише економічно доцільними, а й соціально справедливими, сприяючи сталому розвитку суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- В Україні стрімко зростає рівень бідності: Гетманцев назвав цифри. (2024, травень 12). ТСН.ua. <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-strimko-zrostaye-riven-bidnosti-hetmantsev-nazvav-tsyfry-2873087.html>
- Гелбрейт, Д. К. (1952). *Американський капіталізм: концепція протилежної сили*. https://archive.org/details/americancapitali00galb_0
- Головна «Аджеда» необхідних змін в Україні. (2023). AgroPortal.ua. <https://agroportal.ua/ru/blogs/osnovnaya-adzhenda-neobkhodimiykh-izmenenii-v-ukraine>
- Горбатенко, В. П. (2025). Справедливість як індикатор правового і політичного розвитку: аксіологічний підхід. *Політичне життя*, 3, 5–12. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17906>
- Іващенко, О. (2018). Зростання та нерівність: дані з перехідних економік. *SSRN Electronic Journal*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=322740
- Ільченко, К. (2020). *Ілюзія вільного ринку*. Крах світової економіки (ч. 1). Цензор.НЕТ. https://censor.net/ru/blogs/3241736/lyuzya_vlnogo_rinku_krah_svtovo_ekonomki_ch1
- Карасевич, А. О., & Шачковська, Л. С. (2016). Лібералізм. У *Політологічна енциклопедія* (кн. III, с. 440). Умань: ФОП Жовтий О. О. <https://subjectum.eu/political/encyclopedia/440.html>
- Каспрук, В. (2006). «Скандинавські тигри»: шлях до процвітання і багатства. *Сучасність*, 2, 96–108. <https://e-library.mu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=2079568>
- Макконнелл, К. Р., & Брю, С. Л. (2003). *Економікс: принципи, проблеми і політика* (14-е вид.). ІНФРА. <https://infotour.in.ua/mcconnell.htm>
- Macroeconomic equity: Addressing income inequality and social justice through economic policy. (2023). Google Scholar Summary. <https://www.google.com/search?q=Macroeconomic+Equity:+Addressing+Income+Inequality+And+Social+Justice+Through+Economic+Policy>
- Павловський, М. (2001). *Вільний ринок без державного втручання в економіку – шлях до економічного і політичного краху держави і нації*. Universum. <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/5/pavl.html>
- Ролз, Дж. (2001). *Теорія справедливості* (пер. з англ. О. Мокровський). Київ: Основи.
- Росенко, В. І. (2012). Досвід реформ Людвіга фон Ерхарда для української економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*, 22.2, 251–252. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2012/22_2/248_Roj.pdf
- Світовий банк оновлює поріг бідності: як це вплине на мільйони людей. (2024). Комерсант Україна. <https://www.komersant.info/en/svitovyy-bank-onovyv-porih-bidnosti-iak-tse-vplyne-na-milyony-liudey>

- Хейфон, Дж. (2024). Дії проти нерівності: синтез систем соціальної справедливості та рівності, різноманітності та інклюзії. *International Journal for Equity in Health*, 23(106). <https://equityhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12939-024-02141-3>
- Швед, О. В. (2007). Проблеми національної ідентичності країн Скандинавії в контексті процесу європейської інтеграції. *Український історичний журнал*, 2, 158–171. http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_2_158
- Шлесінджер, А. (2003). *Державне регулювання зайнятості* (передмова). <https://library.if.ua/books/108.html>
- Bukowski, P., & Novokmet, F. (2024). Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe. In A. V. Gevorkyan (Ed.), *The Oxford Handbook of Post-Socialist Economies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197621509.013.34>
- Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006). World Bank Publications. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/d313ea8b-c59d-5729-9e7d-280cb79466eb>

REFERENCES

- Bukowski, P., & Novokmet, F. (2024). Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe. In A. V. Gevorkyan (Ed.), *The Oxford Handbook of Post-Socialist Economies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197621509.013.34>
- Galbraith, J. K. (1952). American capitalism: The concept of countervailing power. https://archive.org/details/americancapitali00galb_0
- Hayfon, J. (2024). Acting against inequality: A synthesis of social justice and equality, diversity, and inclusion systems. *International Journal for Equity in Health*, 23(106). <https://equityhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12939-024-02141-3>
- Holovna “Adzhenda” neobkhdnykh zmin v Ukraini [The main “Agenda” of necessary changes in Ukraine]. (2023). AgroPortal.ua. <https://agroportal.ua/ru/blogs/osnovnaya-adzhenda-neobkhdnykh-izmenenii-v-ukraine>
- Horbatenko, V. P. (2025). Justice as an indicator of legal and political development: An axiological approach. *Political Life*, 3, 5–12. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17906>
- Ilchenko, K. (2020). The illusion of a free market. The collapse of the world economy (Part 1). *Censor.NET*. https://censor.net/ru/blogs/3241736/lyuzya_vlnogo_rinku_krah_svtovo_ekonomki_ch1
- Ivashchenko, O. (2018). Growth and inequality: Evidence from transition economies. *SSRN Electronic Journal*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=322740
- Karasevych, A. O., & Shachkovska, L. S. (2016). Liberalism. In *Political Encyclopedia* (Vol. 3, p. 440). Uman: FOP Zhovtyi O. O. <https://subjectum.eu/political/encyclopedia/440.html>
- Kaspruk, V. (2006). “Scandinavian tigers”: The path to prosperity and wealth. *Suchasnist*, 2, 96–108. <https://e-library.mu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=2079568>
- Macroeconomic equity: Addressing income inequality and social justice through economic policy. (2023). Google Scholar Summary. <https://www.google.com/search?q=Macroeconomic+Equity:+Addressing+Income+Inequality+And+Social+Justice+Through+Economic+Policy>
- McConnell, C. R., & Brue, S. L. (2003). *Economics: Principles, problems, and policies* (14th ed.). *INFRA*. <https://infotour.in.ua/mcconnell.htm>
- Nerivnist dokhodiv do, pid chas ta pislia perekhodu v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi [Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe]. (2023). Centre for Economic Performance, LSE. <https://cep.lse.ac.uk/new/publications/abstract.asp?index=11206>
- Pavlovskiy, M. (2001). The free market without state intervention in the economy – The path to economic and political collapse of the state and nation. *Universum*. <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/5/pavl.html>
- Rawls, J. (2001). *A theory of justice* (O. Mokrovskiy, Trans.). Kyiv: Osnovy.
- Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006). World Bank Publications. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/d313ea8b-c59d-5729-9e7d-280cb79466eb>
- Roienko, V. I. (2012). The experience of Ludwig Erhard’s reforms for the Ukrainian economy. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 22.2, 251–252. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2012/22_2/248_Roj.pdf
- Schlesinger, A. (2003). State regulation of employment (Preface). <https://library.if.ua/books/108.html>
- Shved, O. V. (2007). Problems of national identity in Scandinavian countries in the context of European integration. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 158–171. http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_2_158
- Svitovyi bank onovlyuie porih bidnosti: yak tse vplyne na miliony liudei [The World Bank updates the poverty threshold: How it will affect millions of people]. (2024). *Kommersant Ukraine*. <https://www.kommersant.info/en/svitovyy-bank-onovyy-porih-bidnosti-iak-tse-vplyne-na-milyony-liudey>
- V Ukraini strimko zrostaie riven bidnosti: Hetmantsev nazvav tsyfry [The level of poverty in Ukraine is rising rapidly: Hetmantsev named the figures]. (2024, May 12). *TSN.ua*. <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-strimko-zrostaie-riven-bidnosti-hetmantsev-nazvav-tyfry-2873087.html>